

Estetik tərbiyə hərtərəfli aparılmalıdır

Vidadi Xalilov

Təhsil Problemləri İnstitutunun səbə müdiri,
pedaqoji elmlər doktoru, professor, Pedaqoji və Sosial
Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, əməkdar mütəllim

Açar sözlər: estetika, interaktiv, diapozon, bədii-estetik, oktava, həməhənglik, əqli-intellektual, mənəvi-emosional zənginlik.

Ключевые слова: эстетика, интерактив, диапозон, художественно-эстетическое, октава, гармония, умственно-интеллектуальное, правственное-эмоциональное богатство.

Key words: esthetic, interactive, diapason, art esthetic, an octave, harmony, intellectual, moral-emotional richness.

Tarixi inkişaf mərhələləri bir-biri əvəz edərkən, səjsiyətin, xüsusiyyətləri əsəq və yeniyetmə, məktəbli şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafı problemi öz ahengdarlığına görə daha çox diqqəti cəlb edir. Bu problemin real həllinə təsir göstərən mənəvi tərbiyə sahələrinə xüsusi üstünlük verilir, qarşılıya mühüm vəzifələr qoyulur. Əqli-intellektual zəmīne əsaslanan yüksək əxlaqi saflıq, mənəvi-emosional zənginlik estetik tərbiyənin son nəticəsi kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əlbətə, böyükəndə olan nəslin estetik tərbiyəsinin əsas ağırlığı üzrənə düşən ümumtəhsil məktəblərində bu sərəfli işin uğurla həyata keçirilməsi üçün qarşıya çox mühüm, texiroşalmaz vəzifələr qoyulur. Təsadüfi deyil ki, ulu öndərimiz, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 15 iyun 1999-cu il əmri ilə təsdiq olunan "Azərbaycan Respublikasının Təhsil Sahəsində İslahat Programı"nda estetik tərbiyənin başlıca təsir vasitələri olan keyfiyyət

göstəricilərinə xüsusi diqqət yetirilir. Bu, mötəber sənəddə deyilir:

- "Milli tariximiz, mədəniyyətimiz, adət və ənənələrimizin dərinləndirilməsi və gənclərdə vətən-pərvərlik hissini tərbiye edilməsinin vacibiliyi nezərə alınmaqla, humanitar və sosial-iqtisadi fənlərin strukturunu və məzmununu müəyyənləşdirmək, onların tədrisi və tədqiqinin yeni konsepsiyasını hazırlanmaq, humanitar və sosial-iqtisadi fənlər üzrə dərsliklərin müsabiqə əsasında hazırlanmasını təşkil etmək:

- Təlim-tərbiyənin meyil, maraq, istedad və qabiliyyət əsasında qurulmasını təmin edən təmənəyyüllərə uyğun olaraq ayrı-ayrı fənlər, habelə fənlərin integrativ kursları üzrə çoxvariəntli tədris proqramları hazırlanmaq;

- İstedadlı şagird və tələbələrin əsərə çıxarılması və istedadlarının inkişaf etdirilməsi üçün ford i tədris planı və program hazırlamaq".

Iftixarla qeyd etməliyik ki, keçən

əsirin sonunda qarşıya qoyulan və müüm dövlət əhəmiyyəti kəsb edən həmin vəzifələr uğurla həyata keçirilir. Milli mədəniyyətimizin, adətənənlərimizin estetik təsir xüsusiyyətləri müasir tələbələr səviyyəsində hazırlanın proqramlar və dörsliklər vasitəsilə məktəbli gənclərin estetik zövqlülik səviyyəsi yüksəlir.

İstedadlı şagirdlərin, tələbələrin əsərə çıxarılması sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin sayı ildən ilə artır. Müsinin müxtəli janrları, o cümlədən müğəm ifaçılığı üzrə keçirilən müsabiqələr, məktəblə rəssamların yaradıcılığı üzrə keçirilən baxışlar, sərgilər öz növbəsində estetik təbiiyelilik səviyyəsinin dəha da yüksələməsinə zəmin yaradır. Ən geniş yayılan fərdi və kütləvi tədbirlərdə estetik tərbiyəye bu qədər xüsusi diqqət yetirilməsi təsadüfi deyildir. Çünkü tərbiyənin digər sahələndən fərqli olaraq estetik tərbiyənin vasitələri və imkanları dəha geniş və əhatəlidir. Məhz buna görə də həcməc çox böyük diapazona malik olan estetik tərbiyə prosesi müxtəli iftixaslar və elm sahələri üzrə fealiyyət göstərən tədqiqatçıları, alimləri ciddi düşündür.

Estetik tərbiyənin əsas vasitə və ünsürlərindən olan təbii və incəsənətin qarşılıqlı münasibəti, ayri-ayrı lövhələrin, heyat hadisələrinin sonet əsərlərində təsvir və terənnümü, bədii-estetik qəvrayı, ifaçılıq, intellektual səviyyə, bunların fəlsəfi, psixoloji, pedaqoji, fizioloji aspektlərinin tədqiqi ilə əsasən filosoflar, sənətsünnəslər, pedaqoqlar, psixoloqlar və fizioloqlar möşğül olurlar. Buna görə də estetik tərbiyənin mühüm məsələlərinin, əsas komponentlərinin mahiyə-

yetindən dənişarkən ister-istəməz həmin elm sahələrinin sintezi istinad etmək lazımlıdır. Əlbətə, burada konkret olaraq həmin elm sahələrinin estetik tərbiyəinin inkişafındakı rolundan, funksiyasından geniş şəkildə bəhs etmək imkan xaricindədir. Buna belə, estetik tərbiyənin bir sıra əsas vasitələri, yolları və imkanları üzərində dayanmaq zərurəti yaranır.

AKademik M.C. Cəfərovun sözleri ilə desək, "Estetik tərbiyə məhiyyəti etibarile ümumi tərbiyə işinə başqa formalarından təcrid edilmiş bir sahə deyil, əksinə, ümumi tərbiyə işləsi six surətdə əlaqədardır. İnsan tərbiyəsinə tamamlayan bir sahədir".

Məlumdur ki, ümumtəhsil məktəblərində estetik tərbiyənin əsas vasitələri tədris fənləri, davranış, şərait və geyim, təbii gözəllikləri, mədəni-kültülli tədbirlər, fərdi və kütləvi bədii yaradıcılıq dərnəkləridir. Onların her birinə şagirdlərin ekstetik tərbiyəsində, estetik görüşlərinin formallaşmasında mühüm rol vardır. Ona görə də çalışmaq lazımdır ki, şagirdlərin estetik tərbiyəsi işində həmin vasitələrən, ayri-ayrı məşğələ növlerindən tədbirlərindən kompleks şəkildə istifadə olunsun.

Bildiyimiz kimi, ümumtəhsil məktəblərində estetik tərbiyə əsas iki yolla, başlıca kanallarla həyata keçirilir. Bunlardan birincisi təlim prosesi, digəri isə sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlər, məşğələlərdir.

Etiraf etməliyik ki, şagirdlərin estetik tərbiyəsinə inkişaf etdirilməyin başlıca yolu ayri-ayrı fənlərin tədrisi, təlim prosesidir. Sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlərden, məşğələlərdən fərqli olaraq bütün şə-

girdər təlim prosesində keçir, estetik tərbiyə üzrə lazımi bilik, bacarıq və vərdişlər sisteminiyyətənlərlər. Çox zaman belə bir sual da meydana çıxır:

- Ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan hansı fənlərin öyrənilmesi prosesində şagirdlərin estetik tərbiyəsini inkişaf etdirməye dəhər fikir verilməlidir? Əlbəttə, bu məsələni cavablandırırankən ilk növbədə ana dili, ədəbiyyat, tarix, musiqi, təsviri inçəsənət fənləri yada düşür. Bu heç də o demək deyil ki, digər fənlərin, o cümlədən təbiyyat-riyaziyyat fənlərinin tədrisi prosesində şagirdlərin ESTETİK tərbiyəsinin imkanları məhduddur və ya nəzərdən qaçırılar. Əksinə, həmin fənlər üzrə məşğələlər vəsittəsilə estetik tərbiyənin çox mühüm komponenti olan estetik zövqü inkişaf etdirmək üçün olverişli imkanlar yaranır.

Bədii-estetik silsilə fənlərinin (ana dili, ədəbiyyat, musiqi, təsviri inçəsənət və s.) tədrisi prosesində şagirdlərə estetik tərbiyənin aşlanması imkanlarından inдиye qədər bir sira məktəblərde o cümlədən qəzet və jurnal məqalələrində ətraflı bəhs olunub. Bunu nəzərə alaraq bu yazıda təbiyyat-riyaziyyat fənlərinin tədrisi prosesində estetik tərbiyənin aşılmasına xüsusi diqqət yetirməyi lazımlı bilirik.

Məlumdur ki, estetik tərbiyənin mühüm vəsitiyələrindən biri də təbiətdir. Təsədüfi deyildir ki, estetika gözəlliyin, ülviliyin başlıca cəhətlərini və vəsitiyələrin təbiətdə tapır, ona istinad edir. Təbiət ən böyük, qüdrətli estetik vərlidir. İnsan təbiətin övladıdır. Bir qədər də əsas məhiyyətə diqqət yetirsek deyə bilərik ki, insan və cəmiyyət ana təbiətin bir hissəsidir.

Təbiətin əsrarəngiz lövhələrini, minbir çalarlı dünyasını duymağa, onun flora və faunasının dilini öyrətməyə xidmət edən biologiya dərslərində şagirdlər bitki və heyvanat aləminin sırlarını, ahəngdar inkişaf xüsusiyyətlərini, qanunuayğunluqlarını başa düşür, dərk edirlər. Belə olduqda onlarda təbiətə qayğılı-estetik münasibət hissini formalaşır. Bir sira faktlar, hadisələr əsasında belə qənəata gəlirlər ki, təbiətin gözəlliyini, ən başlıcası isə yaşlılığı qorumaq, çayları, gölləri, dənizləri təmiz saxlamaq, ayrı-ayrı quşları, heyvanların həyatını mühaqiqə etmək lazımdır. Çünkü təbiətdəki ahəngdarlığı qorumaq, ilk növbədə məhiyyət etibarilə insanlığın gələcəyini, həyat, yaşayış torzını qorumaq deməkdir.

Ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan coğrafiya fənninin də şagirdlərin estetik tərbiyəsində mühüm rolu vardır. Yeri golmışkən qeyd edək ki, coğrafiya fənninin tədrisi prosesində şagirdlərin estetik hissələrini inkişaf etdirmək üçün olverişli imkanlar yaranmışdır. Qitələrin, ayrı-ayrı ölkələrin ıqlımı, təbii şəraiti, müxtəlif obyektlərin, bitki örtüyünün gözəlliyini şagirdlərin qəlbində xos, intəhasız duygular oyadır. Coğrafi obyektlərin təsvir və tərennümüne həsr olunan ədəbiyyat-inceşənət əsərləri bu hissələri daha da qüvvətləndirir. Doğma Vətənimizin gözəl təbiəti, onun barlı-bərəketli çöləri, gölləri şagirdlərin mənəvi-estetik tərbiyəsinə qüvvətli təsir göstərir.

Riyaziyyat dərslərinin şagirdlərin estetik tərbiyəsinə öxünəməxsus səciyyədə təsiri vardır. Axi, "gözəllik" ayrı-ayrı hissələrin bir-birinə və tama münasibətindəki uyğunluğa və niz-

ma görə müəyyən olunur" (A.Q. Baumqarten). Bu baxımdan mütənasibliyin, simmetriyanın əsaslarını, rəqəmlərin, əməllərin romantikasını öyrəndən riyaziyyat eyni zamanda şagirdlərə estetik qiymətləndirme, estetik mühakimə bacarığı aşırılar. Belə bir cəhəti də yaddan çıxarmaq olmaz ki, təbiətdə və inçəsənətdə estetikanın əsas dayaq xətlərindən olan simmetriyanın ənşələri həmişə diqqətə öyrənilmişdir. Müəllimlər bu cəhəti nəzərə alaraq riyaziyyat dərslərində çox dəqiq simmetrik çizgileri olan təbii vərlilərlər – gülərlər, ç.çəklərin, müxtəlif ağacların yarpaqlarını, aramları yanğın ildüza benzer qar dənələrini nümunə göstərməklə şagirdlərə çatdırır bilərlər.

Qədim memarlıq abidələrində, təsviri sənət əsərlərində, konstruktörlük işlərində simmetriyanın, mütənasibliyin əsas rol oynaması riyaziyyatın estetikasına parlaq nümunədir. Bu prosesdə belə bir cəhətə də diqqət yetirilməlidir ki, hər hansı cismin kiçik hissəsi böyük hissəyə hənsi nisbətdədirse, böyük hissə də bütövə nisbətdə müəyyən ahəngdarlıq təşkil edir. Riyazi qanunlara əsaslanan bu müddəə təsviri sənətin ayrı-ayrı janrlarının inkişafı, xüsusi kompozisiya qurmaq üçün əsas verir və o cümlədən dekorativ - təbiqi sənətin imkanlarını qat-qat artırır.

Riyaziyyat musiqi əsərlərinin, xüsusi nət sistemini, ayrı-ayrı musiqi alətlərinin müxtəlif oktavalarda səs diapazonunun düzgün müəyyənəşdirilməsi üçün də əsas vermişdir. Təsadüfi deyildir ki, görkəmlər ingilis riyaziyyatçısı Silvester musiqini insan hissələrinin riyaziyyatı, riyaziyyatı isə

insan təfəkkürünün müsiqisi adlandıraq riyaziyyatın müsiqisi inçəsənətinə mövqeyini inandırıcı şəkildə göstərmişdir. Əgər müxtəlif elektron hesablayıcı maşınlar üçün tərtib edilmiş algoritm və xüsusi program əsasında bəstələnin müsiqisi əsərlərini yada salsaq insan idrakını daha yüksək ləvə qaldıran riyaziyyatın estetikası bir daha gəzlərimiz qarşısında canlanır. Bu da maraqlıdır ki, vaxtılı professorlar R.X.Zarinov, İ.B.Qutçinin rəhbərliyi ilə elektron "beyinlərin" bəstələdiyi melodiyalar bu sahədə çalışan bəstəkarların müsabiqəyə təqdim etdiyi əsərlər arasında fərqlənmis və yüksək bal toplamışdır. Müasir kompüterlərin hazırlanmasında, internet şəbəkələrinin yaradılmasında da riyaziyyat fənninin mövqeyi böyükür. Əlbəttə, yeri göldükən riyaziyyatın estetikasının bu kimi cəhətlərinin müvafiq mövzularla əlaqəli şəkildə şagirdlərə çatdırılması estetik tərbiyə baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Sağirdlərin estetik bacarıqlarının inkişafında əmək hazırlığı və texnologiya fənni üzrə aparılan məşğələlərin də mühüm rolu vardır. Dəməyə şürlü münasibət, ölçmə, quraşdırma bacarığı, əmək alətlərindən, maşın və dəzgahlardan bacarıqla istifadə etmək, bütövlükdə əmək prosesinin ritmini, tempini, ahəngini duymaq və s. Uşaqların estetik hissələrini inkişaf etdirir. İş yerini səliqə-sahməna salmaq, normal iş şəraiti yaratmaq, əmək prosesini formalaşdırmaq, tərtibat, quraşdırma məşğələlərindən yaxından iştirak etmək şagirdlərin bədii-texniki yaradıcılığının inkişafına qüvvətli təkan verir. Onlarda estetik zövq tərbiyə edir.

Fiziki tərbiyə dərəjələrində istinad olunan temirinlər, müsəqənin müşayiətli keçirilən müxtəlif xarakterli məşğələlər, yarışlar, rəngarəng idman avadanlığı və vəsitieleri şagirdlərin sağlamlığını, gümrəhliyini təmin etməklə yanaşı, onlarda estetik-emosional hissələr oyadır. Dəqiq emalıyyatlar, hərəkətlərin həməhəngliyi də şagirdlərin estetik zövqünün inkişafına müsbət təsir göstərir.

Nəhayət qeyd edək ki, ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan her bir fənnin şagirdlərin estetik tərbiyəsi sistemində müəyyən yeri və rolu vardır. Bunları geniş, çoxcəhəti təlim-tərbiyə prosesində nezərə almaq və estetik tərbiyə işinə daha yaradıcılıqla-ölkəmizdə həyata keçirilən təhsil islahatının tələbələri baxımından yanaşmaq çox müümən dövlət əhəmiyyəti olan vəzifə kimi qarşıda durur. Bu işin uğurla həyata keçirilməsi isə her bir müəllimin ixtisas mədəniyyətindən və şəxsi nümunəsindən, peşə ustalığından çox asildır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil sahəsində İslahat Programı. Bakı, 1999.
2. Ağayev Ə.Ə. Təlim prosesi: ənənə və müasirlik. Bakı: Adiloğlu, 2006.
3. Ümumtəhsil məktəblərində tərbiyə işinin planlaşdırılması. Bakı: Nurlan, 2007.
4. Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri. 2006, № 1.

5. M.Cəfər. Estetik tərbiyə, ailə və məktəb. Bakı: Maarif, 1967.

B.Xalilov

Эстетическое воспитание должно вестись всесторонне

Резюме

В статье подробно раскрывается суть эстетического воспитания, по-вествуется о благотворном влиянии проводимой воспитательной работы с подрастающим поколением.

Обращается внимание читателей на эстетические качества отдельных дисциплин, изучаемых в новой общеобразовательной школе.

Сосредотачивается внимание на эстетических возможностях естественных наук, особенно математики.

V.Khalilov

Esthetic education should be conducted by all sides

Summary

The article deals with the essence and importance of esthetic upbringing of young generation. The esthetic affects of different subjects, especially the effects of science and mathematics at schools are taken into consideration.

Müəllimlərə metodik kömək zəruridir

Zahid Xəlil

*ADPU ədəbiyyat və onun tədrisi metodikası
kafedrasının müdürü, filologiya elmləri
doktoru, professor*

Açar sözlər: interaktiv, intellekt, debat, klasterin, prezentaşıya, situativ praktikum.

Ключевые слова: интэрактив, интеллек, дебат, кластерин, презентация, ситуативный практикум.

Key words: interactive, intellect, debate, cluster, presentation, situational practicum.

Son illərdə Milli Kurikulumun təbliği ilə əlaqədər bir sira metodik vəsaitlər işqi üzü görmüşdür. Onlardan üçü diqqətimizi cəlb etmişdir. 2010-cu ildə ADPU – nın üç metodistinin – pedaqoqika üzrə fəlsəfə doktorları S.Hüseynoğluunun "Ədəbiyyat dərslərində yeni texnologiyalar", F.Yusifovun "Ədəbiyyatın tədrisi metodikası" və Ş.Nəbiyevanın "Ana dili dərslərində şagirdləri fəallığın tapşırıqlar" adlı yeni kitabları naşr olunmuşdur. Həmin kitabların ikisi ədəbiyyatın, biri isə ana dilinin müasir təlim texnologiyaları ilə tədrisinə həsr edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, yeni yaranan metodika kitablarının meydana gəlməsində Ə.Ə.Əlizadə və H.Ə.Əliyadənin "Pedaqoji psixologiya" (I, II cild, Bakı, 2010) və Z.Veysovanın "Fəal/interaktiv təlim: müəllimlər üçün vəsait" (Bakı, 2007) kitablarının elmi nəzəri konsepsiyanının təsiri danılmazdır. Müasir təlim texnologiqaları haqqında yeni tədqiqatların aparılması bir daha göstərir ki, pedaqoji comiyyətimiz Avropa təhsilinin məhiyyətini getdikcə daha dərindən dərk edir, onun tətbiqinə yaradıcılıq yanaşması. İndi həmiya ayudır ki, məktəb elmi məlumatları əzberləndər yər deyil, qazanılan biliyklərin həyata tətbiq edilməsini bacaran insanlar yetişdirən məkandır, yəni bacarıqların yaradılması, demək olar ki, müasir təhsilin əsasıdır.

S.Hüseynoğluunun monoqrafiyasında əsas məqsəd belə şərh olunmuşdur: "Fəal/interaktiv təlimdə şagirdlərin idarət fəallığının təmin edilməsi hər şeydən üstün tutulur. Bu məsələdə isə iki cəhət önem verilir. Birincisi idarət fəallığının yaradılması, ikincisi onun davamlılığına nail olunmasıdır. Deməli, şagirdlər idarət fəallığının yaradılması halə işin bir tərəfdər. Yaradılmış fəallığın şagirdin təlimi fəaliyyətinin (və dörsin) bütün məqamlarında, mərhələlərində saxlanması, davamlı olmasına da vacibdir". Müəllif haqlıdır. Müa-

Ş.Hüseynoğluunun monoqrafiyasında əsas məqsəd belə şərh olunmuşdur: "Fəal/interaktiv təlimdə şagirdlərin idarət fəallığının təmin edilməsi hər şeydən üstün tutulur. Bu məsələdə isə iki cəhət önem verilir. Birincisi idarət fəallığının yaradılması, ikincisi onun davamlılığına nail olunmasıdır. Deməli, şagirdlər idarət fəallığının yaradılması halə işin bir tərəfdər. Yaradılmış fəallığın şagirdin təlimi fəaliyyətinin (və dörsin) bütün məqamlarında, mərhələlərində saxlanması, davamlı olmasına da vacibdir". Müəllif haqlıdır. Müa-